

Олександр ВАСЯНОВИЧ

ПРИКАЗКИ ТА ПРИСЛІВ'Я ЖИТЕЛІВ СЕЛА МЕЛЕНІ

Кожен народ, протягом віків живучи на своїй землі, у тяжкій праці і у хвилини відпочинку, у найрізноманітніших життєвих ситуаціях безперестанку плекає свою мову, збагачуючи її влучними прислів'ями, приказками, приповідками, афоризмами, стійкими словосполученнями, що вживаються завше у звичному, усталеному оформленні.

Такими мовними багатствами володіють і жителі села Мелені Коростенського району, які живуть на поліській землі з давніх-давен.

Всі прислів'я та приказки поділяємо на групи залежно від їх семантичного наповнення.

Дуже численними є філософські мотиви, в яких виражено народні роздуми над життєвими явищами, долею людини та її місцем у суспільстві, швидкоплинністю часу:

Краси у венку не носить, абі з торбою не ходить.

Гуца семне не розгонить, тільки батько дома не ночує.

Хто вперед встав, той штани склав.

Як охота, до й робота.

Вода як возьме, то комусь занесе, а огонь як возьме, то вже некому не занесе.

Як дочок сем, то і доля всім, а як одна, то й долі жадна.

Горе мене гошному, шо я вінен кожному.

Домашня думка в дорозі не годицца.

Всякі Іван має свой план.

Шо згорить, те не зогне.

Грушка мінушка, абі хлеб родив.

У мене роду, як спороду, а

Поліські животоки

пооб'єдать нема де.

Та сторона міла, де мати родила.

Кінеш кія – зловіш кія; кінеш хлеба – зловіш хлеба.

Нема горш некому, як коту і попу.

Яке сьвато не є, але больше за нас.

Обецанка – цацанка, а дурню радість.

Давно це було: ще за цара Горошкі, як було людей тольки трошкі.

Так добре, шо й у материному животє так добре не було.

Як сиротє женицца, до й ноч мала.

Як коротко, до ще і рвецца.

Я з своїм соколом сяду за столом, а ти з своєю Наталкою сядеш под лавкою.

Седи, грібе, покуль тебе хтось здибе.

Не кликани гость горше татаріна.

Вон мене раз-по-раз колом, а я його коли-не-коли ярмолкою.

Додому і конь скорей бежитьь.

Як у току не молотицца, то у хаті колотицца.

Прідуть не прошенис, пойдуть не дякуванис.

Хазяїн по горєлку – чорт по гості.

На їхні гнев не закріти хлєв.

Хлєб такі заєтовис, шо аж сьветицца.

Знаю без попа, шо в недєлю сьвато.

Багато говоріть, да голова болить.

Нема такого дому, щоб не було грому.

Значна частина прислів'їв, сконцентрувавши в собі життєвий досвід багатьох поколінь, має повчально-наставницький характер:

Не спеші поперед батька в пєкло.

Посьпєшиш, людей насьмєшиш.

Єж суп з грібами, держі язика за зубами.

Добре дитя боїцца кїва, а паганє не боїцца й кія.

Хто рано встає, тому Бог дає.

Баба з воза – на колеса легше.

Ворон ворону око не вікляє.

З чужого воза посеред дороги злазь.

Бій дитя, покуль поперек лавкі лежитьь.

Немелому руці не болять.
Гурт і в Бога краде.
Гуртом і батька легше біть.
Дай, Боже, все мнєть да не все робить.
Доганяючі, не нацолуєшся.
Немає гори, як ждять і доганять.
Лучче подать, чім просить.
В гуртє і каша лучче єсца.
Шо зробів – то слава Богу, шо з'єв – то пропало.
Сколькі вбів, столькі й в'єхав.
Міло – не міло, а купів – до з'єж.
Комусь добре купувать толькі калача, як невгодний, то сам з'єси.
Як не взяв за рукав, то не кажі шо злодей.
Сидун того не віседить, шо ходун виходить.
Коси коса, покї роса, сонце зиде – коса додому йде.
Не вали з слабєє голові на здорову.
За вїборку чорт дає вїтрешку.

Окремо слід виділити прислів'я, які характеризують різні сторони людської вдачі, обстоюючи відповідні моральні принципи:

Напомени козе смерть, то буде мекать і мекать.
Де сядєш, там і злєзєш.
Кобїла прї делї, а лоша дез дела.
Намолєв сєм мешковє вєвнї, не єден не повнї.
Які втьок, такі догнав.
Як удасца бєс, то вїбї всєй лєс...
Дарма, шо дурна, абї чорноброва.
Високї до нєба – дурнї як не трєба.
Високї, як тичка, я дурнї, як тєлїчка.
Дай дурню мняло, то вон його зламає, а макотра цєла останецца.
За дурною головою нєма і ногам спєкою.
Застав дурня Богу молицца, то вон і лєба розб'є.
Тї йому – стрїженє, а вон тоб'є – голєнє.
Йому хоч колє на голєв'є тєшї.
Хїба ж сова уродить сокола, толькі таку ж сову, як сама.

Летом і качка прачка.
Не мала баба клопоту – купіла порося.
Ледачі два рази робіть, скупі два рази платить.
Як уродицца бик, до й вноче буде рик.
Пагане порося і в Петровку мерзне.
Якбі свіне рогі, то съвет бі перевернула.
Горбатого могіла справіть.
Чужімі руками добре толькі жар загребають.
Хто б дятла знав, якбі не його дзюба.
Лучче з розумним згубіть, чім з дурнем знайти.
Як не поп, то не шійся у ризи.
Пооб'єдав да хлеб єсть.

Деяка частина прислів'їв пов'язана з вірою у Бога, хліборобським календарем, природніми явищами:

Береженого Бог береже.
Бог не дитина, шоб послухать дурного Мартина.
Од порога, дей до Бога.
Пріде марец – здохне под плотом старец.
Пріде Ілля – наробіть гнилля.
Як пріде Ілля, поїде листє з голля.
До Міколи не сєй гречкі і не стріжі овечкі.
Прішов Спас, бері кожуха про запас.
Зима на поминальному тижні опомінасца, а на масляному маслом помаже і хвоста покаже.
Прішли Ганни, знов девкі панни.
Трещи, не трещи, а мінули Водохрещи.
Покрова, як не покріє листом, то покріє сьнегом.
До Змітра девка хітра, а по Змітру хоч сраку вітри.

Цікаві рифмовані прислів'я, приказки, приповідки, які часто мають гумористичне забарвлення:

Обоє – рабоє.
Пріде коза до воза.
Зять любіть узять, а теца язиком плеще.
Говоріли, балакали – сєли і залакали.
На, тоб'є, небоже, шо мене негоже.
Просили на дорозі, шоб не були на порозі.
Чув звон, да не знає, де вон.

*Єли ягли – голодніє спать лягли.
Хлєб – не зять, які є, такі з'єдять.
Як осиковіє дрова і козини кожух, то віде пара і дух.
Як добре плече, то й тупіца пече.
Чі клок, чі вовна, абі кішка повна.
Рот дерецца – спать незаманецца.
Якбі не клин да не мох, то плотнік бі здох.
Спіцца то сницца, а встанеш – єсти хочецца.
Пересол на голов'є, а недосол на столе.*

Меленівська говірка багата не лише прислів'ями, приказками, приповідками, а й різними за структурою та семантикою усталеними словосполученнями, які закріплювалися у мові переважно завдяки своїй образності.

Серед зафіксованих фразеологізмів найвиразнішими є дієслівні звороти, організовані за моделлю підрядних словосполучень. Стрижнем таких фразеологізмів є дієслово. Залежними словами переважно виступають іменники, але можуть бути й інші частини мови.

Козли дерти (блювати).
Брать на табі (взяти дитину на спину).
Вівернуть кожуха (різко змінити ставлення до когось).
Дорогу перейти (нашкодити).
Єхать возом (заходити у хату, широко відчинивши двері).
Мозолить очи (набридати).
Телепать язиком (багато говорити).
Пороть гарачку (поспішати).
Скалить зубі (сміятися).
Тягнуть жєли (виснажувати, вимагати надмірно).
Крічать нємо (репетувати).
Плєсти хармани (говорити неправду).
Пустку робить (шкоду робити).
Ходаром ходить (трясється, ворушиться).
Гладить за шерстю (не суперечити комусь).
Подбїть под ногі (зневажити, знеславити, принизити).
Сраку спекти (здоволитися).
Уєстись у печонкі (набриднути).
Мєлник утопївся (відсутність води).

Убицца до повсмерті (дуже стомитися).

Легке сплило (дуже напиться).

Покласти за способом (покласти у надійному місці, щоб довго не шукати).

Не йде на руку (не щастить).

Сорока вкраде (дуже чистий).

У численній групі дієслівних фразеологізмів підрядного типу безпосередньо залежними від стрижневого дієслова бувають два і більше компонентів:

В ложци води втопіть (ненавидіти).

Знайти сокерку за лавкою (не можна віднайти).

Мать мухи у носі (бути відьмою).

Кінуть штани у жлукто (встряти у розмову).

Ногі в шпарі позаходили (замерзли ноги).

Роскі в роті не держать (нічого не їсти).

Загнуть сала за шкуру (розізнати когось).

Стать косткою у горлі (набриднути).

Толькі по смерть посилають (повільний).

Дети в яйцях піщать (дорікання парубкові за дитячі вчинки).

У нечисленній групі фразеологізмів дієслово закріпилося лише у формі одного способу, найчастіше – наказового. Це фразеологізми – побажання, які характеризують норми взаємовідношень між людьми: *Дай Боже, за рок дождать; Боронь Боже; Боже, поможі; Дай, Боже; Дякувать Богу; Хай великі росте і здорові буде; Шоб росла да веселлем страсла.*

У формі одного способу закріпилося дієслово і в лайливих висловах емоційно-експресивного характеру, які містять недобрі побажання: *Най тебе Перум лясне; Шоб з тебе парши повілазили; Вовк тебе бері; Шоб тебе доц намочів; Біт тебе болото; Шоб ти був не дождав, Шоб тоб'є добра не було; Хай тоб'є грец; Стогноти б ти наевся; Хай тоб'є пуття не буде; Коб ти треснув; Хай ти пропади; Шоб ти лунув; Шоб з тебе столькі кров'є вітекло, як з мене сльоз; Шоб тебе вовк навітав; Хай тоб'є всячіна; Хай тебе яд зпече; Шоб тебе пранци з'єли.*

Невеликою є група субстантивних сталих словосполучень. Всі вони одної структурної моделі – іменник у називному відмінку + прикметник.

Б'єдна головка (про хникання дитини, якійсь у чомусь відмовили).

Курка слеп (людина, яка нічого не бачить).

Курячі дощ (маленький дощик).

Штука невелика (вираз, яким заперечують можливість здійснення чийогось бажання).

Привертає увагу невелика група фразеологічних одиниць обставинної семантики:

Не за горами (скоро).

Не з руки (невигідно).

Сьвет неміли (тяжко, сумно).

Хоч головою об стену (скрутно, дуже погано).

Од пуна (донесхочу).

Коту под хвост (мало).

До сход сонця (дуже рано).

У свіячі голос (дуже пізно).

Поряд з фразеологізмами у формі словосполучень, у меленівській говірці знаходимо сталі вирази, організовані за типом простих односкладних і двоскладних та простих речень:

Хтось пов'єсився (дуже великий вітер, погана погода).

В ухо не понесеш (у темряві не пронесеш ложку мимо рота).

Мало серце не віскочіло (перелякався).

З голові не йде (щось хвилює, немає спокою).

Хоч возом розвертайся (велике приміщення).

Змелеш без ковша (даремно).

Пропадеш не за грош (ризикована робота без певного зиску).

Мовчі да диш (спокійно себе веди).

Не йдись на лихо (не чекай горя, воно саме прийде).

До числа широко вживаних у меленівській говірці належать порівняльні звороти, які є однією з найдавніших форм мислення за допомогою конкретних образів, а не абстрактних понять, способом глибшого розуміння дійсності шляхом образного відтворення її явищ. Цю групу фразеологізмів репрезентують такі вирази:

Віскочів, як голи з конопель (сказати щось не до місця).

Вчепівся, як у реп'ях (приставити до когось чи чогось).

Крічать, як у лесі (голосно кричати).

Сопеш, як ковальські мешок (важко дихати, хекати).
Лле, як з ведра (сильний дощ).
Носицца, як курка з яйцем (як дурень з ступою) (приділяє комусь чи чомусь багато уваги).
Поможе, як мертвому кадило (не допоможе).
Збіраєцца, як за море (дуже повільно).
Єсть, як мокре горіть (як голодни сере) (дуже повільно).
Розбірає, як баран на зорах (не розуміє).
Крічить, як порося недорезане (голосно кричати).
Сидить, як міш под деркчем (дуже тихо).
Скрівіся, як середа на п'ятницю (дуже скривився).
Людей, як за грош маку (дуже багато).
Сидить, як засватани (пишний).
Чістий, як заткало (брудний, замурзаний).
Ківає головою, як корова у Спасовку (сильно киває, махає).
Блищить, як нова копейка (як собачіє яйця) (гарно виглядає).
Матаєцца, як грош по базару (дуже бистрий).
Крутить, як ціган кобілою (обдурює).
Правда, як вош кашляє (брехня).
Іде, як на огонь (швидко зникає).
Заробів, як Хома на мілі (нічого не заробив).
Прітулив, як горбатого до стени (аби як).
Обпрешся, як об грязь руками (як об воду рукою) (ненадійно).
Пріглядаєцца, як жід до гузя (дуже приглядається).
Заглядає, як сорока в костку (дуже допитливий).
Наєвся, як Іван раком (не наївся).
Упрєв, як мішачі хвост (дуже змокрів).
Іде, як з-за пня (дуже повільно).
Бере, як дурень друком (з усієї сили).
Такі, як з клочча батог (нікудишній).
Такі, як пень за гороб'ямі (неуважний).

Представлений матеріал переконливо засвідчує, що меленівці зуміли зберегти та примножити свої мовні скарби, серед яких можна виділити спільноукраїнські та специфічно поліські фразеологізми.